

УДК 027.7.09(477.51)"1917/1920"

DOI 10.31654/2520-6966-2018-9i-90-216-253

Г. С. Осіпова

завідувач відділу обслуговування і зберігання фондів бібліотеки
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки революції (1917–1920 рр.)

У статті на основі значної документальної бази висвітлено історію становлення та розвитку бібліотеки першого на теренах України вищого педагогічного навчального закладу – Історико-філологічного інституту князя О. Безбородька в роки революції 1917–1920 рр. Розкривається діяльність бібліотеки та її місце у контексті історії Ніжинської вищої школи та бібліотечної справи в Україні.

Ключові слова: *Історико-філологічний інститут, бібліотека, Ніжин, революція, історія бібліотечної справи, Михайло Березжов.*

Історія бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя тісно пов'язана з історією навчального закладу, у стінах якого вона перебувала весь цей час. Її по праву можна вважати однією з найдавніших в Україні діючих науково-освітніх книгозбірень, яку було започатковано 1820 року одночасно з відкриттям у Ніжині Гімназії вищих наук князя О. Безбородька. За майже 200-річний період існування бібліотека, як органічна та невід'ємна складова Ніжинського ліцею, пройшла довгий та нелегкий шлях становлення і розвитку від традиційної книгозбірні до сучасного університетського науково-інформаційного центру.

Неодноразова зміна назви бібліотеки як структурного підрозділу відображала зміни статусу найвищого навчального закладу. Зокрема, упродовж 1820–1832 років вона існувала як бібліотека Гімназії вищих наук князя Безбородька. У 1832 році гімназійну книгозбірню було перетворено на бібліотеку Фізико-математичного ліцею. У цьому статусі вона проіснувала до 1840 року, коли ліцей було перепрофільовано на юридичний. З 1875 року книгозбірня ліцею стала бібліотекою Ніжинського історико-філологічного інституту. Згодом це була бібліотека Науково-педагогічного інституту (1920–1921), Інституту народної освіти (1921–1930), Інституту соціального

виховання (1930–1933), Педагогічного інституту (із 1933, у 1939 році йому присвоєно ім'я Миколи Васильовича Гоголя), Педагогічного університету імені Миколи Гоголя (1998–2004), і, нарешті, сьогодні це бібліотека імені академіка Миколи Олесійовича Лавровського (з 2010 року) Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (з 2004 р.). Змінювався статус та назва вищого навчального закладу, але бібліотека завжди залишалася його невід'ємною частиною. Незважаючи на численні реорганізації та драматичну історію Ніжинської вищої школи, книгозбірні вдалося зберегти головну частину свого найдавнішого фонду, який сьогодні є її окрасою та виокремлений у сектор фондів колекцій і рідкісної книги. Найцінніші книжкові пам'ятки та раритети бібліотеки становлять основу рідкісного фонду і мають велику історичну значущість.

На превеликий жаль, за весь 200-річний період існування бібліотеки так і не було написано її історію. Хоча слід зауважити, що кілька разів такі спроби робилися. Так, з нагоди підготовки до 100-річного ювілею Ніжинської вищої школи конференція Історико-філологічного інституту ухвалила скласти його історію. Кожен з членів конференції зобов'язався написати історію своєї кафедри, а історію бібліотеки було доручено скласти професорам Ф. В. Режабеку і В. П. Клінгеру [1]. Але складні й неоднозначні соціальні, економічні та політичні процеси, що відбувалися в цей період (а саме – Перша світова війна та революційні події 1917–1921 років), завадили втілити задумане.

Тому сьогодні, коли бібліотека університету готується відзначити у 2020 році свій 200-річний ювілей, постала потреба в детальному вивченні її історії, відтворенні цілісної картини бібліотечного життя того часу, поверненні маловідомих імен бібліотечних працівників, переосмисленні досвіду наших попередників. Вирішення цього завдання є можливим тільки шляхом розширення джерельної бази дослідження, залучення вже виявлених та ще невідомих архівних матеріалів. Разом із цим автор змушений визнати, що дана робота не може претендувати на всю повноту розкриття теми, численні аспекти якої ще потребують свого поглибленого дослідження й аналізу.

У даній статті постає завдання висвітлити становлення та розвиток бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту, використовуючи як опубліковані, так і неопубліковані джерела. Хронологічні межі дослідження охоплюють діяльність бібліотеки в період 1917–1920 років, тобто в останні роки перебування книгозбірні в стінах Історико-філологічного інституту князя Безбородька.

Варто зауважити, що архівні матеріали в розпорядженні автора при написанні цієї статті були розпорощені в різних фондах та

архівосховищах, що значно ускладнювало їх виявлення і створювало значні труднощі під час опрацювання, що, у свою чергу, не могло не позначитися на якості цього дослідження. Однак будемо сподіватися, що й у такому вигляді стаття викличе певне зацікавлення читача.

Під час роботи ми, у першу чергу, спиралися на документи фонду Історико-філологічного інституту князя О. Безбородька з Відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині, де зібрано річні звіти про роботу навчального закладу, протоколи засідань Конференції і Правління інституту (у яких бібліотека завжди посідала незначне місце). Важливу інформацію нами почерпнуто з інвентарних книг самої бібліотеки. Надзвичайно важливою категорією актових джерел є особові справи викладачів і службовців інституту, документи радянського уряду про бібліотечну справу, накази й розпорядження Народного комісаріату освіти тощо. У роботі використовувалися також матеріали, у яких знайшли відображення події періоду 1917–1920 років у м. Ніжині, опубліковані в місцевій пресі, зокрема у таких, як "Известия Нежинского Общественного комитета", "Нежинские ведомости", "Бюлетень" та ін. Крім того, автором було використано унікальні матеріали з особового фонду професора М. М. Бережкова, який шість років працював у бібліотеці Історико-філологічного інституту. Наразі цей матеріал зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Особливе значення з-поміж цих матеріалів має "Щоденник" М. М. Бережкова, який подає не тільки відомості з приватного життя автора, але й змальовує широку панораму суспільного життя Ніжина й інституту у складні роки революції.

Зазначимо, що автори статей XIX ст. про фундаментальну бібліотеку, свідки її розбудови (професори М. О. Лавровський, А. В. Добіаш, М. Автономов та інші) розкривають історію надходження цінних книжкових колекцій до фондового зібрання бібліотеки. Окремі теми історії Ніжинської вищої школи та її книгозбірні висвітлюють праці Г. В. Самойленка та О. Г. Самойленка "Ніжинська вища школа: сторінки історії" (Ніжин, 2005), С. Г. Самойленка "Бібліотека Ніжинського Історико-філологічного інституту та формування її фондів" (1997), П. П. Моціяки "Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька в системі вищої освіти Російської імперії (1875–1917 рр.)" (2011), монографія П. П. Моціяки "Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів" (2011) тощо.

До вивчення історії бібліотеки Ніжинської вищої школи долучалися й інші науковці. Ґрунтовні статті про книжкові зібрання бібліо-

теки НІФІ написані С. М. Міщуком, В. М. Шевченком, про гімназійну та лицейську бібліотеки – О. К. Супрунюк, В. Мостовою та ін. Слід зазначити, що публікації в різних збірниках, наукових та популярних журналах і газетах стосувалися головним чином окремих періодів діяльності книгозбірні або були присвячені опису книжкових колекцій та окремих рідкісних видань, що зберігаються у фонді.

Безумовно, період української національно-визвольної революції 1917–1921-го років – це один із найскладніших та найсуперечливіших періодів в історії державності, освіти й культури України. Це, з одного боку, була доба суспільного піднесення, боротьби за незалежність та розбудову Української Народної Республіки, відродження національної мови та культури; з іншого боку, це був складний час хаосу, анархії, жорстокої політичної боротьби, громадянських конфліктів та військового протистояння. Ось як емоційно охарактеризував цей час студент Історико-філологічного інституту, комісар Центральної Ради І. Ковалевський, дописуючи у хроніці подій 1917 року в газеті "Известия Нежинского Общественного Комитета": "Ніжин слав, крізь сон хрестячись і невиразно бурмочучи слова старих і добре відомих молитов, коли все чутніше стали доноситися громові удари. І враз заgrimіли громи, замиготіли блискавки над самою головою Ніжина, налетів на нього вихор революції, налетів і закрутив старого в своїм вирі, як маленьку трісочку" [2, с. 2].

Спочатку Лютнева революція, а згодом і жовтневий більшовицький заколот у Петрограді кинули країну у вир політичних заворушень та військового протистояння. Упродовж 1917–1919 рр. жодна влада не могла протриматися й року, поступаючись іншій політичній силі [3, с. 221]. Цілком зрозуміло, що складні й неоднозначні соціальні, економічні та політичні процеси, пов'язані з поваленням царизму, більшовицьким переворотом і розгортанням українських визвольних змагань, справили значний вплив і на життя Ніжинського історико-філологічного інституту.

У березні 1917 року Почесний попечитель навчального закладу граф О. Мусін-Пушкін визнав, що "институт в настоящее время переживает серьёзный кризис во всех отношениях... Мы все осознаём необходимость полного обновления нашей высшей школы". Як свідчив досвід, "Нежинский институт как одно из самых миниатюрных по объёму и одно из самых простых по структуре высших учебных заведений, легче всякого другого мог подвергаться всяким экспериментам в духе времени", але кілька спроб реформування, що були здійснені упродовж 1917–1919 рр., так і не мали успіху [4, с. 31].

Діяльність Історико-філологічного інституту князя О. Безбородька у цей період не є предметом нашого дослідження. Але бібліотека

була частиною і певною мірою його живильним середовищем, без якого унеможлиблювалася будь-яка робота навчального закладу. Бібліотека поділяла з ним і радості перемог, і гіркоту невдач, шукала нових шляхів у науковій та освітній діяльності. Отже, декілька слів про інститут.

Історико-філологічний інститут князя Безбородька – це одна з яскравих сторінок історії Ніжинської вищої школи. Діяльність НІФІ з чотирирічним терміном навчання регламентувалася Статутом, що визначав основну мету закладу: "підготовка учителів стародавніх мов, російської мови і словесності для середніх навчальних закладів відомства Міністерства народної освіти, а також за домовленістю з цим міністерством і для інших відомств, які бажають утримувати в інституті своїх стипендіатів" [5, с. 21]. З 1875 року інститут мав два відділення: класичне і російської словесності, а з 1882 року було відкрито історичне відділення. НІФІ у Ніжині був першим педагогічним вищим навчальним закладом на теренах України, який за роки свого існування дав освіту майже семи сотням кваліфікованих педагогів для колишньої величезної Російської імперії [6]. У 1917–1918 навчальному році на чотирьох курсах навчалося 68 чоловік, із них 55 були на повному утриманні інституту і 13 – на самозабезпеченні. У цьому ж році диплом вчителя одержали 29 випускників. Двох найкращих із них відрядили до Петербурзького університету з метою підготовки до одержання професорського звання [7, с. 186]. У 1918 році в Ніжині навчалося 160 студентів, із них казенних – 100, "своєкоштных" – 60. Казенні студенти отримували стипендію з відсотків капіталу почесних попечителів навчального закладу [8].

Для нормального функціонування навчального закладу були необхідні викладачі вищої категорії, а також матеріальна база, у першу чергу – наукова бібліотека. А вона, у свою чергу, була сформована в інституті як одна з найцінніших у країні, що зберегла фонди Ніжинської гімназії вищих наук, Фізико-математичного та Юридичного ліцеїв, придбані книжкові колекції з бібліотек Ніжинського Олександрівського грецького училища та Варшавського університету, особові зібрання професорів І. Б. Штеймана, С. П. Шевирьова, Ф. В. Річля та інших [9].

Зі Статуту Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині: "При Інституті передбачається бібліотека та зібрання навчальних посібників, необхідних для викладання призначених в Інституті наук... Бібліотека і зібрання навчальних посібників Інституту підлягають підпорядкуванню як Конференції, так і Правління. Перша піклується про утримання їх у порядку і належній повноті, а останнє

має загальний нагляд за їх цілісністю, як за власністю інституту. Для найближчого завідування бібліотекою і зібрання навчальних посібників інституту обирається і затверджується конференцією бібліотекар із числа викладачів або наставників інституту" [10].

Зазначимо, що історія та книжкові фонди бібліотеки НІФІ станом на 1895 рік висвітлені у спеціальній статті професора грецької словесності А. В. Добіаша, що опублікована в періодичному друкованому органі інституту "Известия Историко-Филологического Института князя Безбородко в Нежине". Історичний нарис професора А. Добіаша "Нарис про основну бібліотеку Історико-філологічного інституту князя Безбородька, що складена з нагоди реорганізації бібліотеки", залишається і досі безцінним матеріалом для дослідження історії бібліотеки університету, єдиним джерелом для вивчення історії бібліотеки за перше сторіччя її діяльності. І дійсно, як писав автор цієї фундаментальної праці про бібліотеку Історико-філологічного інституту: "легше їм (бібліотечним працівникам – Г. О.) буде, з цією заміткою в руках, підтримати те, що знайдуть корисним, правильним і простим, так само, як і змінити інше, що, можливо, знайдуть складним і менш практичним" [11, с. 16].

Від самого початку свого існування бібліотека була розташована в приміщенні гімназії, а потім – інституту (так званий "старий", або "гоголівський", корпус університету). Також завдяки праці А. В. Добіаша відомо, що "бібліотека у зв'язку з цим (мається на увазі реорганізація бібліотеки у 1891–1893 роках – Г. О.) була зовсім виділена з гімназійного приміщення і отримала більш зручне сполучення з інститутом. Вона займає... шість прохідних в одну лінію кімнат, з них 5 великих і одну меншу, а крім того, в її розпорядженні великий коридор, що проходить через усі кімнати і сполучений дверима з трьома з цих кімнат, в тому числі з меншою. Коридор розділений перегородкою на книгосховище "Е" і на передпокій; в останньому розміщений, до того ж, і знову влаштований "архів", тобто шафа з екземплярами видань Інституту, що повинні продаватися та розсилатися поштою, а також з виправленими дефектами в різного роду записах минулих років, – словом із усім, що усунуто з обігу в бібліотеці. Потім чотири великі кімнати повернені в книгосховища "D", "C", "B" і "A" (в залі "A" знаходиться і бібліотечарській стіл), а в меншій кімнаті розкладені на особливих меблях екземпляри, які не видаються додому і доступні тільки в самій бібліотеці, періодичні видання поточного року; вони, за заведеним у даний час порядком, повинні знаходитися в меншій кімнаті доти, поки не складеться з них повний комплект за рік; тільки тоді вони переплітаються, каталогізуються і

отримують місце на полицях бібліотеки. У 6-й, нарешті, кімнаті передбачається відкрити читальню, щоб та-ким чином дати можливість користуватися бібліотекою, не виносячи з неї книг; в читальню, між іншим, можна буде видавати і періодичні видання, що знаходяться в меншій кімнаті" [12].

Звичайно, відкриття читального залу значно розширило можливості студентів для ознайомлення з фондами основної бібліотеки. За правилами користування бібліотекою читальня працювала тричі на тиждень з 15.30 до 21.00 години. Три інші дні були відведені для видачі книг додому [13, с. 51–52].

У бібліотеці на той час була впроваджена "форматно-кріпосна" система розстановки книжкового фонду. При цій системі розстановки книзі, з урахуванням її формату, відводилося одне конкретне місце на полиці, яке закріплювалося за примірником раз і назавжди. Шифр книги включав позначення кімнати бібліотеки, де вона знаходилася (літерами латинської абетки від "А" до "Е"); номер шафи в конкретній кімнаті (римською цифрою); номер полиці конкретної шафи (цифра у чисельнику); порядковий номер на цій полиці шафи (цифра у знаменнику) [14]. Зауважимо, що і зараз в окремих кімнатах книгосховища зберігається той же принцип розстановки, що був вироблений наприкінці ХІХ ст.

Безумовно, бібліотечна колекція НІФІ – це було, як на той час, добре організоване за змістом книжкове зібрання. В основі його – книги з різних галузей знань, відповідно до предметів, що викладалися в інституті. Також відомо, що у бібліотеці велися "перевірочні книги", які забезпечували зручний пошук книжок і були чи не єдиним зручним засобом для проведення швидкої ревізії бібліотеки [15]. "Перевірочні книги" велися не за інвентарними номерами, а відповідно до топографічного порядку, за яким книги розміщувалися на полицях [16]. Аркуші в них не перепліталися, а в тих місцях, де мали б зшиватися, були нанизані на гвинтові стрижні. Довідкова система бібліотеки складалася з друкованого систематичного [17] та карткового абеткового каталогів [18].

Перегортаючи сторінки протоколів засідань Правління інституту 1918 року, знову ж таки звертаємо увагу на детальний опис інститутського приміщення, де зазначено: "Другий поверх. На другому поверсі розміщуються фундаментальна бібліотека інституту у 7 залах і в коридорі, студентська читальня, бібліотека гімназії, 8 класних приміщень гімназії, актовий зал, рекреаційний зал для гімназистів, фізичний кабінет, приймальня завідувача гімназії" [19]. Тому можна цілком припустити, що до 1917 року саме так і була розташована бібліотека упродовж багатьох років.

До посади бібліотекаря на початку минулого століття існували такі важливі професійні вимоги, як наявність вищої або спеціальної бібліотечної освіти та володіння іноземними мовами. Але бібліотекарів-фахівців не вистачало, отже, обов'язки бібліотекарів виконували люди, хоча й освічені, але, на жаль, випадкові, без спеціальної бібліотечної освіти. Через відсутність кваліфікованих кадрів книгозбірню навчального закладу опікувалися частіше викладачі, які не були обізнаними в бібліотечній справі й виконували швидше технічні функції з опрацювання, зберігання та видачі книг. Платня у працівників бібліотеки була дуже низькою, що також не сприяло фаховому удосконаленню й залученню професійно підготовлених фахівців до виконання бібліотечних обов'язків. Саме тому штату службовців у бібліотеці не було. Обов'язки бібліотекаря поклалися на одного з викладачів інституту з додатковою платнею в 200 карбованців на рік. Звісно, за таких умов бібліотекар міг займатися тільки веденням записів із видачі та прийому книг, а якоїсь складнішої роботи з організації бібліотеки або опрацювання фондів з нього не варто було вимагати. Організацією бібліотеки доводилося займатися власне бібліотечній комісії, в якій бібліотекар діяв на однакових умовах з "іншими працюючими її членами" [20].

Упорядкування бібліотеки було важливою справою для інституту і великою заслугою бібліотечної комісії, оскільки відкривало можливості для правильного функціонування бібліотеки, дозволяло задовольняти усі потреби читачів. Але, зауважимо, що після надрукування систематичного каталогу бібліотечна комісія фактично на довгі роки припинила свою діяльність, після чого бібліотекар залишився наодинці з непосильною для однієї особи, що має свої прямі обов'язки, роботою [21].

Разом із тим, переглядаючи протоколи конференції та правління Історико-філологічного інституту можна помітити, що керівництво закладу впродовж усього часу наполегливо дбало про збереження бібліотеки, призначало окремих бібліотекарів і, найголовніше, пильно стежило за поповненням книжкового зібрання. В перші роки ХХ століття книжковий фонд бібліотеки інтенсивно поповнювався. Дирекція інституту замовляла книжки у великих російських та закордонних видавництвах. Не шкодували грошей ні Міністерство народної освіти, ні куратор інституту граф О. Мусін-Пушкін, спадкоємець князя Безбородька. Відомо, що найбільші книжкові фірми і видавництва Німеччини та інших європейських країн (наприклад, Брокгауза й Ефрона, Тейбнера, Вейдмана, Гашет і К^о та інш.) завжди надсилали до інститутської бібліотеки наукові книжкові новинки. На початку

більшовицького перевороту 1917 року до інститутської бібліотеки приєдналися наступні книжкові зібрання: бібліотека колишньої Ніжинської класичної гімназії (так звана студентська бібліотека), бібліотека вищих жіночих курсів, а також приватні бібліотеки професорів Леціуса, Тихомирова, Новодворського, Клінгера та інших. Таким чином, на початку ХХ сторіччя бібліотека інституту з повним правом посідала почесне місце серед інших бібліотек. Щодо зібрання творів з питань історії античного світу та його культури (літератури, мови, мистецтва та інш.), то воно посідало перше місце серед інших університетських бібліотек Російської імперії [22, с. 2].

З річного звіту інституту за 1917 рік бачимо, що фундаментальна бібліотека станом на 1 січня 1917 року складалася з 32 984 назв у 76 623 томах на загальну суму 135 861 крб 66 коп. Поповнювалася бібліотека за рахунок закупівлі книг за постановами конференції й одержання видань російських та іноземних наукових осередків, видавництв, громадських і навчальних закладів, а також окремих осіб, переважно в обмін на "Известия Института". Нарощування фондів бібліотеки за звітний рік визначалося цифрою – 127 назв у 368 томах. Витрачено на придбання нових книг упродовж звітного року 1 940 крб 26 коп. Таким чином, станом на 1 січня 1918 року фундаментальна бібліотека нараховувала 33 111 назв у 76 991 томах. Обсяг студентської бібліотеки на 1 січня 1917 року становив 1497 назв у 9 778 томах на суму 15 778 крб 42 коп. Протягом 1917 року було отримано в дар і придбано три назви у 53 томах. На придбання нових книг для студентської бібліотеки витрачено 42 крб 95 коп. Таким чином, станом на 1 січня 1918 року в студентській бібліотеці перебувало 1 500 назв в 9 831 томах на суму 15 221 крб 31 коп.

1 січня 1918 року був надрукований особливий звіт про стан колекцій Інституту кн. Безбородька. Підкреслимо, що багатством фундаментальної бібліотеки був її рукописний фонд, який збирали професори і студенти на свої кошти протягом багатьох років. З цього звіту бачимо, що інститут мав у своєму розпорядженні наступні колекції: "Гоголівське зібрання" у кількості 148 одиниць зберігання книг, рукописів, малюнків, портретів та ін. (у тому числі – автографи письменника); рукописне зібрання в кількості 238 примірників; колекцію картин; нумізматичне зібрання; зібрання посібників з психології; кілька примірників рукописних лекційних курсів та декілька предметів для історико-етнографічних зборів [23]. На жаль, відомостей про видачу книг та відвідування в бібліотеці за цей період прак-

тично немає. Статистичні показники з'являються у звіті інституту тільки після 20-х років.

1917 рік додав до скрутного становища інституту ще низку проблем, пов'язаних з розвалом Російської імперії та, зокрема, невдачами російської армії на західному фронті. У Ніжині стало з'являтися все більше військових частин, які або прямували на фронт, або від'їжджали у тил на переформування. Крім того, у Ніжині з'являються також і частини Центральної Ради. Найбільшим приміщенням Ніжина був будинок інституту і, звичайно, погляди квартир'єрів та місцевої влади були спрямовані на інститут [24, с. 114]. Військові формування усіх урядів фактично унеможливили нормальне функціонування Історико-філологічного інституту, безперервно займаючи його під казарми для розквартирування солдатів чи розгортання штабів. Разом з тим відбувається докорінне руйнування старої системи освіти, здійснюється пошук нових форм, що відповідали б характеру й завданням політичних режимів, які формувалися на руїнах старої влади.

У важкі воєнні й революційні роки директором інституту був призначений колишній ординарний професор Імператорського Варшавського університету, доктор російської історії Іван Павлович Козловський. Ситуація в інституті на той час була дуже складною. Позбавлений фінансування заклад переживав важку фінансову кризу, приміщення взимку не опалювалися, з ростом інфляції погіршилися умови життя викладачів і співробітників. Упродовж 1917–1920 рр. інститут зазнав колосальних (без перебільшення) матеріальних і моральних збитків. Переважна більшість майна інституту тоді була знищена або вкрадена різними військовими формуваннями, які належали до різних політичних таборів. Беззаперечно "першість" у цьому ганебному пограбуванні належить Червоній армії, яка завдала навчальному закладу шкоди більше, ніж війська усіх інших урядів (у тому числі – й німецької окупаційної армії) разом узятих. Наприкінці 1920 р. садиба інституту являла собою цілковиту руїну, хоча ніяких боїв за неї не велось. Колектив інституту був фактично обібраний до нитки, майже не мав засобів для існування, а дехто навіть втратив і дах над головою, бо був безцеремонно витурений зі своєї власної домівки [25]. Але бібліотека інституту продовжувала працювати й у цих важких умовах. Відсутність фінансування, голод і холод не дозволяли забезпечувати виконання всіх поставлених перед бібліотекою завдань. У тому, що Історико-філологічний інститут та його бібліотека продовжували виконувати свою місію в роки лихоліття, є велика заслуга його директорів – І. П. Козловського та

П. В. Тихомирова. Вже 1 лютого 1917 року І. П. Козловський подає доповідну записку попечителю Київського навчального округу, у якій пише: "Турбуючись про заходи, які потрібно ужити, щоб ще більше упорядкувати зберігання книг в інститутській бібліотеці та користування ними, а також збереження цінних колекцій картинної галереї, так у рівній мірі й про те, щоб сприяти подальшому збагаченню означених колекцій, конференція в засіданні, що відбулося 28 минулого січня, висловила побажання об'єднати ці колекції в один підрозділ та разом із цим постановила просити клопотання Вашого Превосходительства перед п. Міністром народної освіти про те, щоб при опрацюванні нового Статуту інституту були запроваджені при інституті, за прикладом університетів, з якими зрівняно інститут у своїх правах, штатні посади бібліотекаря та зберігача музею з відповідними їх становищу окладами, що є вкрай необхідним для успішного розвитку цієї справи" [26]. Треба зазначити, що бібліотека на той час працювала цілий день, що було дуже зручним для наукових занять студентів [27].

З доповідної записки директора інституту І. П. Козловського міністру народної освіти "Про потреби Інституту" (1916): "Посада бібліотекаря відсутня; завідування бібліотекою оплачується додатково винагородою в 200 карб., що є очевидним непорозумінням. Не тільки розповсюджені навчальні заклади мають штатну посаду бібліотекаря, але й навіть такі заклади, як Олександрівський інститут, Демидівський ліцей. Достатньо сказати, що бібліотека інституту включає в себе більш ніж 30 000 назв у 75 000 томах. А студентський її відділ – 1 500 назв в 10 000 томах" [28]. Слід нагадати, що в той час посада секретаря правління оплачувалася в розмірі 600 крб, бухгалтера – 500 крб. "Така, в найвищому ступені, важлива установа, як бібліотека, розміщена в неопалюваній частині коридору, так що бібліотекар взимку видає книги учням в шубі та калошах. Приміщень ні для гімназистів, ні для кабінетів наукових та докторського, немає зовсім. Виділивши таке мізерне приміщення для гімназії, інститут повинен відмовити собі в розширенні бібліотечного приміщення, в облаштуванні наукових кабінетів" [29]. Зауважимо, що вже у 1913 році в бібліотеці Харківського університету працювали 21 працівник (бібліотекар, 4 штатні помічники і зараховані за рахунок спецзасобів 7 переписувачів, 4 помічника і 5 служителів) [30, с. 67].

Разом із тим хотілося б звернути увагу на те, що в різні часи в бібліотеці Ніжинської вищої школи працювали авторитетні вчені, які залишили слід у її біографії. З діяльністю кожного з них пов'язана певна епоха в житті бібліотеки. Так, архівні документи свідчать, що

17 вересня 1916 року на місце звільненого, згідно з проханням, бібліотекаря інституту професора Вітольда Павловича Клінгера (відомого польського історика, етнографа й мовознавця), функцію бібліотекаря освітянської книгозбірні певний час виконував професор кафедри загальної історії, відомий історик-античник Франц В'ячеславович Режабек (1856–1920) [31].

Франц В'ячеславович Режабек, уродженець Богемії, у 1879 році прийняв російське підданство. У 1883 закінчив відділення історико-філологічного факультету Новоросійського (Одеського) університету зі ступенем кандидата. Після складання магістерського іспиту став приват-доцентом Новоросійського університету (1888–1893). У 1893–1895 перебував у закордонному відрядженні, слухав лекції в університетах Праги і Берліна. У 1896 захистив магістерську дисертацію ("Маркоманські війни") у Новоросійському університеті. 1906 року отримав призначення на посаду екстраординарного професора в Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, де працював до 1920 року. Розробляв питання історіографії та методології давньої грецької історії та історії Візантії часів середньовіччя. Мав урядові нагороди [32, с. 158]. У бібліотеці університету зберігається книжкове зібрання професора Ф. В. Режабека, яке надішло після смерті вченого у 1920 році.

Питання збереження книжкових зібрань завжди привертало увагу бібліотекарів. З цією метою директор бібліотеки професор Режабек виступив із пропозицією про можливість виділення зі складу фундаментальної бібліотеки і зберігання в рукописному відділі книг XVI століття, що належали бібліотеці Ніжинського грецького Олександрівського училища. Конференція прийняла його пропозицію з тією умовою, що професори та викладачі інституту збережуть право користування виділеними книгами для читання вдома [33]. У вересні 1916 року конференція розглядала заяву професора Ф. В. Режабека про необхідність визначити кількість книг, які можуть брати студенти з фундаментальної бібліотеки, і постановила обмежити видачу книг студентам п'ятьма назвами і десятьма томами без дозволу професорів, а з їхнього дозволу – десятьма назвами і десятьма томами. Потрібно зауважити, що питання, пов'язані з діяльністю бібліотек, обговорювалися на засіданнях Конференції інституту. Так, під час опрацювання нового статуту інституту, як уже згадувалося вище, конференція зазначила необхідність порушити негайне клопотання перед міністром народної освіти про запровадження при навчальному закладі, за прикладом університетів, двох нових штатних посад – бібліотекаря та зберігача музею [34].

Цікавим видається ще й той факт, що бібліотека інституту стояла біля витоків утворення Ніжинської міської публічної бібліотеки. Про це, зокрема, свідчить звернення бібліотечної комісії Ніжинської міської думи до конференції інституту з проханням "надати сприяння в організації запровадженій з лютого 1917 року міської публічної бібліотеки імені великого вихованця Ніжина М. В. Гоголя шляхом пожертвування дублікатів книг, особливо по гоголівському питанню, а також видань інституту". Конференція ухвалила передати заснованій бібліотеці на загальних підставах збірку "Известий" інституту, "Гоголівський збірник", брошури "Пам'яті Гоголя" С. І. Пономарьова та "Гоголівську виставку" [35].

У березні 1917 року члени конференції слухали повідомлення Російського бібліотечного товариства (1916–1921), першої бібліотечної громадської організації в Росії, яка була створена 25 квітня 1916 року. Метою його створення проголошувалося "сприяння розвитку бібліотечної справи і поліпшення підготовки, побуту та умов праці бібліотекарів у Росії". Конференція розглянула питання про утворення при товаристві комісії державних і академічних бібліотек для розробки питань бібліотечної організації, методів і прийомів бібліотечної справи і для практичного проведення їх в життя, запрошення бібліотечного персоналу і взагалі осіб, які беруть участь в житті бібліотек, до об'єднання і спільної роботи в зазначеному напрямку [36].

Бібліотечний фонд зростав, що ускладнювало роботу бібліотеки. Особливо погано йшли справи з обліком фонду та його розстановкою. У травні 1917 року конференція розглядала пропозицію директора з питання перевірки інститутської фундаментальної бібліотеки, яка, як зазначала конференція, була вкрай необхідною. На участь у інвентаризації виявили свою згоду директор І. П. Козловський, професори В. І. Резанов, В. А. Розов, В. В. Новодворський та викладачі О. С. Грузинський, С. М. Купіч [37]. Але, на жаль, провести перевірку так і не вдалося. Також розглядалося питання про становище бібліотекаря [38].

Як уже зазначалося, завдяки зусиллям багатьох поколінь викладачів Гімназії вищих наук, ліцею та інституту вдалося зібрати одну з найбільших на той час науково-освітніх книгозбірень в Україні. Бібліотека формувалася відповідно до профілю основної діяльності навчального закладу й одночасно здійснювала значну збиральницьку роботу. Поступово вона сконцентрувала у своїх фондах книги, манускрипти та книжкові колекції й зібрання ліквідованих установ, приватні колекції видатних діячів науки та культури. Зростання

книжкового фонду бібліотеки за 1916–1920 рр. характеризується наступними даними [39; 40; 41; 42]:

Рік	Назва зібрання (бібліотеки)	Кількість	
		назв	томів
1916	Фундаментальна	32 584	75 665
	Студентська	1 489	9 716
1917	Фундаментальна	32 984	76 623
	Студентська	1 497	9 778
1918	Фундаментальна	33 111	76 991
	Студентська	1 500	9 831
1919	Фундаментальна	33 192	77 108
	Студентська	-	-
1920	Фундаментальна	33 559	77 581
	Студентська	1 505	8 000

Як бачимо з даної таблиці, книжкові фонди за ці роки збільшилися зовсім незначно. Швидше за все, скромна цифра придбань пояснюється тим, що, в силу виняткового політичного становища країни, кошти на комплектування бібліотеки після 1917 року не збільшилися, їх було недостатньо. Крім того, бібліотека була позбавлена можливості отримувати іноземні видання, якими вона поповнювалася в попередні роки. Також за час з 1916–1919 рр. (включно) були вилучені з фондів бібліотеки зношені та загублені читачами книги з учнівської бібліотеки. Усього було вилучено книг у кількості 84 назви в 91 томах [43].

Зауважимо, що безпосередню участь у комплектуванні фонду бібліотеки брали всі викладачі, які подавали свої пропозиції щодо забезпечення потрібною літературою дисциплін, що викладалися в інституті. Питання діяльності бібліотеки, у тому числі й рішення про придбання тієї чи іншої книги, самостійно вирішувала Конференція інституту, до якої входив і бібліотекар. У цей час дирекція історико-філологічного факультету з дозволу конференції займалася купівлею книжок та журналів за замовленням професорів інституту: І. І. Семенова, В. І. Резанова, Ф. В. Режабека, В. Г. Ляскоронського, В. І. Петра, В. П. Клінгера, викладачів С. М. Купича, Р. А. Фохта та інших.

Звернемо увагу, що російські та іноземні періодичні видання наукових товариств і навчальних закладів надходили переважно за рахунок обміну на інститутські "Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине", що виходили протягом 42

років (упродовж 1877–1919 років вийшло 33 томи) та "Сборника Историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко в Нежине" (з 1896 до 1916 р. вийшло 10 томів). Тут друкувалися наукові дослідження з філології, історії, психології та права. Зауважимо, що розповсюджувалися вони не лише в Російській імперії, а й у країнах Західної Європи та Америки. Про праці науковців Історико-філологічного інституту знали не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Про це свідчить вербальна нота з висловленням своєї щирої вдячності за доставлені інститутом книги, яку надіслало до міністерства Англійське Посольство [44], повідомлення Нью-Йоркської публічної бібліотеки [45]. Це, безумовно, сприяло ознайомленню наукової громадськості з дослідженнями вчених Ніжина. У 1917 році висилалися "Известия..." за 1914–1916 роки в Пермську міську громадську бібліотеку [46], бібліотеку Імператорського Харківського університету [47], бібліотеку Імператорського Варшавського університету [48], Миколаївську бібліотеку Приамурського відділу Російського географічного товариства [49].

Зазначимо, що поступово бібліотека розширювала сферу своєї діяльності. Архівні документи свідчать, що в цей складний час книжковими зібраннями бібліотеки користувалися не тільки студенти та викладачі інституту, але й сторонні особи. Наприклад, викладач Азовської чоловічої гімназії [50], слухачки Ніжинських вищих жіночих курсів [51], члени Просвітницької комісії 4-го окремого польового важкого артилерійського дивізіону батареї [52], викладачка природної історії Ніжинської єврейської гімназії [53], слухачка Вищих жіночих курсів у м. Києві, викладач Мінської чоловічої гімназії [54] та інші. Але у зв'язку з тим, що сторонні особи, які отримали дозвіл брати книги з фундаментальної бібліотеки додому, затримували їх зі збитком для інтересів викладачів інституту, конференція була вимушена ухвалити доповнення до правил користування бібліотекою: "Стороння особа, що не дотримується термінів, зазначених у цьому пункті, втрачає право користуватися бібліотекою" [55]. Пізніше конференція знову розглядала це питання і було дано доручення бібліотекарю М. Бережкову вести реєстр сторонніх осіб і суворо стежити за терміном повернення книг [56].

Саме в цей час, у зв'язку з пропозицією Адміністративного відділу Департаменту загальних справ Міністерства народної освіти від 29 жовтня 1918 року про висилку до міністерства для національної бібліотеки наявних у бібліотеці дублетів книг та інших видань, створюється особлива комісія в складі директора І. П. Козловського, проф. І. І. Семенова, В. І. Резанова і Ф. В. Режабека, яка повинна

була відібрати дублети книг та інших видань до національної бібліотеки [57]. Можна припустити, швидше за все, що видання і були відправлені для поповнення фонду Національної бібліотеки України.

Виконувати обов'язки бібліотекаря стає все складніше. Франц В'ячеславович Режабек відмовляється від завідування фундаментальною бібліотекою на користь позаштатного професора інституту Михайла Миколайовича Бережкова. Конференція 18 лютого 1919 року ухвалили цю заяву і, крім того, прийняла рішення знову, вже вкотре, порушити перед урядом клопотання про заснування самостійної посади бібліотекаря з причини того, що завідування такою великою бібліотекою, як інститутська, зробилося зараз дуже складним [58]. І вже 22 лютого 1919 року виконувач обов'язків директора інституту П. В. Тихомиров надсилає лист за № 373 комісару народної освіти наступного змісту: "З огляду на багатогранність занять по завідуванню такою великою бібліотекою, якою є бібліотека інституту, що нараховує станом на 1 січня 1919 року 33 192 назви в 77 108 томах Конференція постановою від 18-го лютого визнала за необхідне заснувати самостійну посаду бібліотекаря з винагородою, яка належить бібліотекарям у вищих школах з одним факультетом, тобто з винагородою в розмірі 6 000 руб. щорічно. Доводячи про це до Вашого відома, товаришу Комісару, прошу Вас не відмовити в затвердженні вищезазначеної постанови". І нарешті 26 березня 1919 року за підписом завідувача Відділу вищих шкіл Комісаріату народної освіти І. Назарова ухвалили постанову конференції від 18 лютого 1919 року щодо самостійної посади бібліотекаря з винагородою в 600 крб щорічно [59]. Але не обійшлося без курйозу: оклад призначили 600 крб замість 6000 крб. І тільки 18 квітня встановлюється самостійна посада бібліотекаря з винагородою в 6 000 крб щорічно [60].

Запорукою виконання книгозбірнею своїх завдань протягом усього періоду існування завжди були її кадри, люди, які залишили слід у віковій історії інституту та її бібліотеки. Підкреслимо, що для становлення й розвитку інститутської книгозбірні багато зробила передова професура Ніжинського інституту. Адже ні приміщення і навіть не цінні фонди роблять історію бібліотеки, а саме особистості творили і творять її. Серед них треба згадати і Михайла Миколайовича Бережкова (1850–1932), представника Ніжинської історичної школи у вітчизняній історіографії, становлення якої свого часу відбулося за його безпосередньої участі. Син сільського священика з Володимирської губернії. Навчався у Володимирському повітовому духовному училищі й Володимирській духовній семінарії, після закінчення якої працював учителем у Івано-Вознесенську в "там-

тешній земській школі". Свій шлях у науку він почав торувати під час навчання в Петербурзькому університеті під керівництвом професора К. Бестужева-Рюміна. Після закінчення університету він був залишений при кафедрі для підготовки до професорського звання, і у 1879 р. здобув науковий ступень магістра російської історії за дисертацію з історії російсько-ганзейських торгівельних зв'язків XIV–XV ст. Після цього М. Бережков протягом трьох років працював домашнім учителем у родині відомого вченого-археолога О. Уварова у Москві. Цей московський період його діяльності позначився активною співпрацею з Московським археологічним товариством, місцевими науковцями. А з 1 жовтня 1882 року М. Бережков пов'язав своє життя з Ніжинським історико-філологічним інститутом князя Безбородька, перетвореним у післяреволюційні роки на Ніжинський інститут народної освіти. Тут він працював на посаді спочатку екстраординарного, а потім ординарного професора [61, с. 133]. У 1904 р. М. Бережков залишив викладацьку діяльність, вийшов на пенсію за вислугою років. Проте у 1919 р. він прийняв пропозицію Конференції інституту і, зі згоди Комісара народної освіти, знову повернувся на службу в інститут, який з 1921 року став називатися Ніжинський інститут народної освіти, на посаду позаштатного професора і "бібліотекаря великої фундаментальної бібліотеки, де мав багато справ і задоволення на старості років" [62]. На цій посаді він перебував до 1 липня 1925 року. У бібліотеці університету зберігається книжкове зібрання професора М. М. Бережкова, що налічувало 560 томів, яке надійшло у 1938 році після смерті вченого. Книжки з бібліотеки М. Бережкова були занесені в інвентарну книгу № 13 інститутської бібліотеки у серпні 1938 року за номерами 113171–113624 з поміткою "Із нерозібраного фонду" [63, с. 130].

Слід відзначити здобутки М. Бережкова у справі упорядкування фундаментальної бібліотеки Історико-філологічного інституту. Протягом кількох років він входив до складу бібліотечної комісії і разом з професором Піскорським займався упорядкуванням матеріалів архівів Ніжинського грецького магістрату та Ніжинської міської думи, котрі зберігалися в бібліотеці Ніжинського історико-філологічного інституту [64, с. 85]. Знаково, що професор відіграв помітну роль у відкритті Ніжинської народної бібліотеки-читальні в березні 1905 року в Ніжинському народному домі, яка припинила діяльність 1930, коли Народний дім було закрито [65, с. 505]. Крім того, саме у 1919–1926 роках М. Бережков обіймає посаду завідувача секції української й російської історії Науково-дослідної кафедри ІНЮ, виконує обов'язки члена Ніжинського наукового товариства, здійснює підго-

товку молодих наукових кадрів, а саме керує роботою аспірантів, знайомить молодь із чудовими експонатами функціонуючої упродовж 1923–1924 рр. виставки джерелознавства з української та російської історії письменства та історії соціалізму тощо [66, с. 9–10]. У березні 1923 року його було внесено до списку наукових діячів третьої категорії.

Тому цілком зрозуміло, що із таким навантаженням дуже складно було працювати в бібліотеці. Тим паче, що на цей період професорові було вже 69 років. Але, незважаючи на похилий вік, вистачало сил та енергії тримати в полі зору листування, звітність, виконувати замовлення на книги. Варто зазначити, що М. Бережков залишив по собі величезний архів, який у 1934 році був переданий до бібліотеки АН України завідувачем бібліотеки Ніжинського педагогічного інституту В. Пухтинським. Нині особистий архів М. Бережкова зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Значний інтерес становлять "Щоденники" професора, які він вів з 1876 до 1930 року. Це сорок чотири окремі сторінки кожний. Записи у "Щоденнику" фіксують основні етапи кар'єри вченого, його ставлення до власної роботи [67]. "Дневник – развлечение: пусть он не будет "откровением" от прямого моего дела, которое я обязуюсь по долгу службы исправлять аккуратно, честно, благородно" [68], "Дневник – не мемуары, не автобиография. А впрочем "от нечего делать", да и в поисках "дела", пишу дневник свой. И по привычке пишу его, вот уже полвека, кажется" [69], "мой дневник, впрочем, слишком субъективный и узкий, мало историчен" [70], – пояснював автор суть власного витвору.

У своєму "Щоденнику" вчений не обійшов увагою події політичного життя, сучасником яких він був. Будучи, зрештою, байдужим до політики, М. Бережков, як й усі освічені люди того часу, стежив за перебігом подій у країні, а інколи й коментував те, що відбувалося. Головну увагу він приділяв умовам життя і тяжко переживав побутові негаразди. Дуже багато клопотів він мав під час революційних подій в Україні 1917–1921 рр. Про це яскраво свідчить лист М. М. Бережкова у Бюро Ніжинського інституту народної освіти, який зберігається у його особистій справі. У грудні 1922 року Михайло Миколайович писав: "Ко вчерашней просьбе о денежном пособии на лечение, ныне присоединяю просьбу об улучшении моей квартиры. Комната, отведенная мне, оказывается холодной и сырой в такой степени как я не ожидал: одежда, платье отсыревают; стены, корешки книг покрываются плесенью. Необходима для согревания

и просушки железная печка: не находит ли возможным Бюро установить ее? Было бы для меня важным удобством устроить электрическое освещение: удлинить провод, пристроить лампочку. И об этом моя покорнейшая просьба к товарищам-членам Правления. Извиняюсь, что не лично излагаю свою просьбу: болезнь держит меня в комнате моей" [71].

Записи "Щоденника", залишені вченим, дають можливість уявити в деталях життя людини, побачити події очима очевидця й дізнатися більше фактів про те, що відбувалося у місті Ніжині в той непростий час: "Дороговизна и голод не делают людей благородными, генералами. Война делает "генералов"; но она не делает людей благородными, милостивыми, кроткими. Война – зло: она родится из ненависти, и сама родит дальнейшую ненависть и всяческое зло, происходящее из голода, усиливающую зло" [72], "Больше недели город остается без керосину... хлеб печется из житней муки с ячменной (треть первой, две трети другой, если не больше), и из пшеничной с кукурузной, 2/3 первой, 1/3 второй). Евреи продают пшеничный хлеб посредственного качества по 1 руб. 25 коп. за фунт и больше, до 1 рубля 80 коп... Как же будет переживать город зиму и весну? Будет ли сносный хлеб? До какой цены дойдет он к весне? Колотятся, волнуются, унижаются люди из-за куска хлеба. Бедствие!"; "19 января. Город Нежин объявлен на военном положении со вчерашнего дня. Образован военно-революционный комитет, который будет производить строгий суд за уголовные преступления и военно-полевой суд за выступления контрреволюционного и провокационного характера. Позже 8 часов вечера по улицам не ходить" [73], "3 марта 1918 года. (1 фунт сахарного песка стоит 1 руб. 10 коп. 1 фунт рафинаду – 1 руб. 20 коп.), грибы – 8 руб. фунт. (Придется поневоле поститься, даже голодать.)" [74]; "Но вот пришла беда: в Нежине петлюровцы; требуют удаления немцев; чего дальше потребуют? Если город очутится в их власти, то плохо придется ему; не пощадят; сочтутся за неудачу 21 июля"; "Декабрь 2. У И. П. Козлов[ського]. Он уже избран на кафедру русской истории в Ростовский университет. [...] Собрание о памятнике кн. Безбородько не состоялось: этим делом очевидно мало интересуются. В Институте – в библиотеке его, в коллекциях его – так много примечательного, важного, но и этим всем мало интересуются. И до науки ли, до искусства ли теперь? Нужда, голод настает... Культура делается шах и мат... Я расплакался даже в присутствии Директора и В. И. Резанова: слабый я человек, невыдержанный; да и непрямой, а главное любящий" [75]; "В городе грабежи и воровство

увеличиваются. Анархия, или междудиректориум; ожидается все-ление каких-то новых властей; новых солдат: но каких?" [76]; "Простился с Иваном Павловичем Козловским. Мне очень жаль его. Он хороший, богобоязненный человек, скромный, благородный человек. И за то мне жаль, что он оставляет институт разочарованный. (неразб.) Увидимся ли еще когданибудь? Наше время убийственное" [77]; "Печеный хлеб на базаре продаётся по 1 000 руб. фунт и дороже! стакан молока – 300 руб., яйцо – тоже 300. Где взять мне этих сотен и тысяч?"; "Возвратилась делегация от Института в Харьков и привезла мало интересных вестей для нашего заведения... К нам относятся невнимательно, безучастно, если не сказать пренебрежительно"; "Благодарю Господи, что он привел мне потрудиться в Нежинском институте – учить и учиться. Скажу же в похвалу себе: мне есть на что оглянуться, с удовольствием, и с радостью, в моей профессорской работе. Да я поработал по силе своей, по совести доброй. P.S. А тепер пора серьезно подумать об отставке, о библиотеке, об отъезде из Нежина. Пора! Покою сердце просит" [78]; "31 декабря 1921 года ... Отправил с У. Р. Фохтом записку о своей библиотеке в Наробраз, по наказу советского правительства о регистрации библиотеки (записка уклончивого характера, но неправды в ней я не писал)" [79]; "Продал книги на хлеб, на разные нужды" [80]; "Удивительные глупости происходят у нас: (неразб.) спекуляция торговцев, торговков, дороговизна товаров, никуда негодность бумажных денег" [81]; "Говорят, что в Институтскую церковь переносят гоголевский музей и картинную галерею. Все возможно в наше время" [82]; "Беседа в библиотеке с А. А. Карпекой (Он меня очень любит, спасибо ему)" [83]; "Получил известие, что я утверждаюсь членом Нежинской ученой исследовательской кафедры. Если бы кафедра осталось прочно, то мог бы работать спокойно, имея порядочное обеспечение, средствами для жизни. В одном Нежине найдется много работы – в архивах и библиотеке Института. Мне нужно теперь же обдумать план работы и наметить темы, справиться, какие пособия найдутся в институтской библиотеке. ... Жить и умереть за работой. Хорошо. Но чтобы не умереть преждевременно, надобно кушать не кое-что, не голодать" [84]; "Стакан парного молока, да кусочек булки поддерживает мои силы; постным борщом, да тыквенной кашей немногo питаешься... Сала, масла, сметаны, сыру не могу покупать: роскошь недоступная!" [85].

Але, на жаль, М. Бережков залишив зовсім мало фактів про бібліотеку, в якій він працював упродовж шести років. Зрозуміло, що це були нелегкі часи, і можна припустити, що вчений намагався робити свою справу, як завжди, сумлінно, але не вважав за потріб-

не описувати її у своєму "Щоденнику". Але й ці маленькі нотатки вченого допомагають нам відновити діяльність бібліотеки в цей період, пожвавлюють сухі рядки офіційних протоколів конференції.

"Все в інституті і в гімназії прийшло в розбродство і в упадок. Бібліотека очень содержательна, очень хороша; но в ней нет прежнего строгого порядка. Я очень доволен все-таки, что бываю в ней для занятий: прекрасная библиотека! Уцелеет ли она в эту смуту?" [86]; "В собрании бюро назначили помощником мне по библиотеке О. Е. Бову. Посмотрим, как устроится читальня студенческая: надо это обдумать" [87]; "Простудился в библиотеке" [88]; "Октябрь. Отчет по библиотеке я представил. Ревизируем с Карпом библиотеку. Дело налаживается. Дороговизна растет; как жить дальше? Где и как заработать лишний миллион? Постараюсь бросить куренье табаку, меньше питаться на булках: сберечь немного из запаса бумажных денег... Главное: не унывать, а на Бога уповать!" [89]; "Вечером работал в библиотеке: день был учебный, рабочий для библиотекарей (с 5 часов вечера по официальному времени и до 10-ти часов. Читаю, читаю – и опять читаю, читаю" [90]; "Надо описывать библиотеку профессора Режабека" [91]; "16(29) Принимали студенческую библиотеку во владения А. Д. Голышкина (у О. Д. Максимковой хотя библиотека оказалась в малом порядке). К понедельнику 18 числа (что 1 октября) надобно составить акт передачи и вручить его ректору. В библиотеках института очень много интересного дела. И надобно делать его мне на пользу обучения, а себе на удовольствие. Может быть, поработаю год, а может и два. Силы мои убывают заметно"; "18 с.г. дня библиотека Института открывается поутру в 10 часов (по новому советскому времени). Занятия в ней продолжаютя до трех часов. Так ежедневно, кроме воскресных дней: шесть часов работы! Оно и хорошо: утром и днем при свете лучше заниматься, чем при электричном свете: легче, добрее работается" [92]; "А дела в городе много. Надобно книги держать в порядке, что я и делаю, хотя Карп Ермоленко свысока замечает мне в глаза, (неразборчиво), что у нас в библиотеке нет порядка. (Карп Архипыч – хитрый хохол и заносчивый. А Бова Александр – боюсь – не крадет ли книги казенные. Ну, да плевать мне на них: через год я оставлю библиотечную службу. Впрочем не буду зарекаться. И нет надобности, да нет и серьезных у меня сотрудников, перед которыми было бы зарекаться" [93]; "21. Завтра надо идти на службу в библиотеку (я пропустил почти всю прошлую неделю, сидя дома со своим кашлем); "В комнате у меня сыро, в библиотеке холодно: вот и кашляю" [94];

"И еще отмечу, третьего дня, точнее в среду 5-го сего ноября, приходил ко мне милиционер по какому-то делу библиотечному. Но в чем дело, доселе не успел узнать: ожидаю другого прихода его, но доселе не дождусь? (Беспокоюсь... Предчувствую неприятности по службе...) [95]; "И вчера, и сегодня служили: в библиотеке я с С. М. Никонором отбирали книги в педагогический кабинет; утомился, но после обеда отдохнул, погулял, полюбовался разлитием речки [...] А от Надежды Павловны узнал про несчастье: что сегодня обкрадена церковь Иоанна Богослова; воры отбили два замка: забрали все серебро, какое нашли на святом престоле, повергли на пол (неразб.) несчастье, кощунство растут [...] 29. В бюро, по делу об искалеченных журналах из библиотеки фундаментальной – ректор объявил, что библиотека д.б. открыта до субботы великой. А во вторник на пасху снова открывается. Ну, что просить отдыха я не буду, кроме законного. Было бы и не прилично просить с моей стороны. Работать никогда не грех. Дело о журналах с вырванными страницами ректор постановил передать на расследование в прокуратуру: но передаст ли? И будет ли польза какая делу? P.S. Мне грустно и досадно, что я в этом деле вел себя вяло, не энергично, не предусмотрительно, но дело без меня сделалось, а я остаюсь в конфузе сам перед собой, перед ректором и перед всеми, кто был на заседании бюро. Надо было быть мне более ловким, твердым, мужественным. Прекрасно молиться Богу, быть смиренным перед Ним, (равняться нер.) на Него. Но хорошо и другое: то есть быть умным и твердым в делах службы, в обхождении с людьми. Давно бы мне пора выработать такт, характер. (А может быть и пора та уже прошла. Чувствую, что не умный я служака, что разленился и оглупел в своем одиночестве за книгами, да и за писанием своих дневников)... Постараюсь собраться с последними силами, что бы стать достойным своего звания профессорского и службы библиотечной. Работать не опуская рук; держаться прямо и мужественно во всяких положениях; не бояться брани и порицаний, не бояться льстецов и самообмана. Тогда придет ко мне ум, энергия..." [96]; "Навестил библиотеку Николай Григорьевич Куис. Поговорили об американском методе устройства библиотек..." [97]; "Меньше писать в Дневнике. Больше писать (неразб.) записки по части библиотечной, по части научной. Дела, дела и дела. Не слова, а дела!" [98]; "Надо разобрать книги: одни оставить в институтской библиотеке, другие раздать, кому они будут интересны, иные продать, если купят" [99]; "Удручает меня отчет по гимназической библиотеке: устаю, кашляю, напрягаю глаза... [100]; "18. (июня 1–го) подал про-

шение ректору об освобождении меня от библиотекарской службы. Принято" [101].

На заваді подальшій роботі професора стали вік та стан його здоров'я. Визнавав це і сам М. Бережков: "Да, да я слабею силами, чувствую, что больше не служака я для Института. Довольно тянуть лямку, пора отдохнуть..." [102].

Зі справи Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині: "О доставлении разного рода сведениям учреждениям и лицам по Институту" за 1921 рік удалося встановити тих, хто працював у таких складних умовах у бібліотеці. У кожного з цих людей була своя доля, свої радості й горе, однак усіх їх об'єднувало бажання налагодити діяльність бібліотеки і вести її на належному рівні. Не всі бібліотекарі встигали це зробити тому, що їх переводили на іншу посаду. Незважаючи на це, зусиллями небайдужих співробітників у бібліотеці все ж таки приводили до ладу каталог, складали списки, суворо стежили за надходженнями замовленої літератури. Короткі відомості про бібліотекарів, що працювали у цей час, зберегли архівні документи. Отже, серед них вищезгаданий Михайло Миколайович Бережков – професор інституту і бібліотекар, 10 годин на день, безсімейний, вища освіта [103]; Ольга Дмитрівна Максимкова – 20 років, посада – помічник бібліотекаря, кількість робочих годин – 6, спеціальність – курсистка, освіта – середня [104]. У архівних документах збереглася характеристика на Ольгу Максимкову. "Помічниця бібліотекаря фундаментальної бібліотеки Інституту, завідувач студентської бібліотеки Ольга Дмитрівна Максимкова, рідна дочка бухгалтера Інституту Д. О. Максимкова, служить в бібліотеці з серпня місяця 1918 року. Внаслідок того, що обов'язки свої вона виконує сумлінно й акуратно, а також внаслідок тієї досвідченості, яку вона придбала під час життя без служби і яка виражається в тому безумовному порядку, в якому знаходиться студентська бібліотека Інституту, якою вона завідує. Постановили: вважати Максимкову бажаною, корисною і незамінною робітницею студентської бібліотеки Інституту та незважаючи на її споріднений зв'язок по відношенню до бухгалтера Інституту Максимкова, залишити її, Максимкову, завідувачем студентської бібліотеки Інституту, про що згідно Постанови Народних Комісарів від 16 червня 1920 року за обмеження спільної служби родичів в радянських установах довести до відома: Народний Комісаріат Робітничо-Селянської "інспекції", Всеросійський Професійний Союз і Народний Комісаріат Праці" [105]; Карпо Єрмоленко – 43 роки, служитель бібліотеки, кількість робочих годин – 8, четверо дітей, дружина – 38 років, службо-

вещь [106]. Конференція зазначала, що Єрмоленко несе працю з видачі та прийому книг, веде запис за цією операцією і виконує різного роду доручення бібліотекаря. Праця служителя при бібліотеці вимагає спеціальних знань, таких як: знання іноземних шрифтів, бібліотечних порядків з розподілу книг і установки їх по полицях, розуміння каталогу, інвентарю і т. д., і що за цю саму працю Єрмоленко отримує платню, що не відповідає спеціальним знанням і витраченої ним праці [107]. Також у бібліотеці працювали: Олександр Голишкін – помічник бібліотекаря [108], Григорій Береговий – служитель бібліотеки [109], Карп Потороча – служитель бібліотеки [110]. Архівні документи свідчать, що кількість службовців в інституті 1920 року складала 26 осіб, із них було чоловіків – 24 та лише дві жінки, одна з яких – О. Максимкова – працювала у бібліотеці [111].

Слід зазначити, що бібліотекарі Ніжинського історико-філологічного інституту відіграли важливу роль у її формуванні і кожен з них вніс свою посильну частку у її подальший розвиток.

У жовтні 1919 року виходить Постанова № 129 від 30 жовтня 1919 року Ради вищих навчальних закладів Наркомосу про користування університетською бібліотекою. Документ видається настільки цікавим у наш час, що наводжу його повністю: "Беручи до уваги, що декретом 6 серпня 1918 років університети з усіма їх настановами відкриті для користування найширших мас населення і повинні бути максимально доступні всім і кожному бажаючому вчиться, відділ вищих навчальних закладів постановляє: доступ у читальні зали університетських бібліотек відкрити для всіх в усі часи, поки відкриті самі читальні зали. У разі відсутності в читальному залі місця, такий випадок повинен бути засвідченим письмово, за підписом відповідальної особи.

З проханнями про дозвіл брати книги додому охочі звертаються до бібліотекаря або особи, яка його заміщає, усно або письмово. Відповідь має бути дана негайно. При видачі книг бібліотекар керується інструкцією, затвердженою відділом вищих навчальних закладів. Якщо бібліотекар або його заступник знайде неможливим задовольнити прохання, справа переноситься на дозвіл ректора або чергового члена президії, що дає відповідь, по можливості, в той же день і в усякому разі не пізніше наступного дня. Якщо прохач не буде задоволений відповіддю ректора (або чергового члена президії), справа переходить на остаточне рішення в центральний орган, який завідує вищими навчальними закладами республіки.

За порушення цієї постанови винні віддаються до суду революційного трибуналу. Завідувач відділом вищих навчальних закладів Мих. Покровський. Секретар Н. Манцева" [112, с. 211].

Невідомо, чи виконувалася ця постанова в нашому провінційному місті, хоча можна припустити, що швидше за все обслуговування користувачів відбувалося спокійно і не дійшло до втручання революційного трибуналу. Разом із тим треба зауважити, що інколи поведінка студентів у читальному залі бібліотеки "бажала кращого". Про це свідчить заява наставника-керівника В. А. Заболотського про те, що гучні розмови, які ведуться відвідувачами читальної зали, є прикрою перешкодою для правильного ходу наукових занять. Від імені конференції було вивішено оголошення про те, що розмови і паління в читальному залі безумовно забороняється [113].

29 квітня 1919 року конференція ухвалила заяву Ради студентських депутатів про необхідність переглянути правила користування фундаментальною бібліотекою, а саме:

1. Установити терміни користування книгами в 6 місяців для професорів і в 2 місяці для студентів з тим, що термін може бути поновлений, якщо на взяті книгу не було пред'явлено вимог.

2. Обмежити число назв, які потрібно брати додому, п'ятьма для студентів і двадцятьма п'ятьма для професорів.

3. Зрівняти в правах користування бібліотекою студентів старших і молодших курсів.

4. Стежити суворо за справністю повернення книг і встановити у вигляді покарання для осіб, які несправно повертають книги, позбавлення права користуватися книгами в перебігу відомого терміну.

5. При звільненні у відпустку видавати студентам не більше 3-х назв і під "поручительством" професора, при чому тих осіб, які будуть відвозити більше 3-х назв без заяви про від'їзд, позбавляти права користуватися бібліотекою протягом 2-х місяців.

6. Точно дотримуватися правила про невидачу рідкісних екземплярів додому [114].

Однією з головних проблем бібліотеки того часу був стан алфавітного каталогу. У травні 1919 року конференція розглядала заяву проф. І. Г. Турцевича про те, що, за його спостереженнями, збереження бібліотеки інституту малозабезпечене і що друкування карткового каталогу є нагальною важливою справою. Визнаючи всю користь, яку принесе бібліотеці друкований картковий каталог, ухвалили: "із здійсненням пропозиції проф. Турцевича почекати, у зв'язку з великим обсягом роботи і витрат, які будуть потрібні для цього, але разом з тим, просити бібліотекаря проф. М. Н. Бережкова, підготов-

ляти необхідні для цього матеріали" [115]. Про це свідчить і клопотання студентського виконавчого комітету від 16 серпня 1920 року щодо впорядкування алфавітного каталогу студентської бібліотеки, для чого конференція зверталася до бібліотекаря фундаментальної бібліотеки проф. М. Н. Бережкова зробити відповідне розпорядження [116].

Після Лютневої революції 1917 року та утворення у березні Української Центральної Ради (далі – УЦР) секретаріат з освіти українського уряду розробив програму реформи, в якій центральне місце посідала українізація навчальних закладів. Незважаючи на складну політичну ситуацію, УЦР оголосила про відродження української мови, культури, освіти та науки, "... про забезпечення всіх освітніх закладів і установ книжками, підручниками" [117, с. 60]. 1 січня 1919 р. було ухвалено Закон про державну мову, згідно з яким навчання в закладах мало здійснюватися українською мовою та затверджено правила українського правопису.

В історії Ніжинської вищої школи на 20-ті роки припадає надзвичайно цікавий та водночас короткий період українізації. Першим його легітимним актом можна вважати постанову ВУЦВК "Про вживання в усіх установах української мови нарівні з російською" у лютому 1920 р., а надалі серію декретів від 27 липня – 1 серпня 1923 р. [118, с. 26]. Перехід до викладання та діловодства українською мовою ставив серйозні проблеми перед бібліотекою через відсутність підручників та посібників українською мовою. У цей складний час книгозбірня інституту намагається формувати фонд національної книги. Відомо, що книги за списками проф. А. С. Грузинського, необхідні для викладання української мови, літератури, історії, купували в Ніжинському українському книжковому магазині [119], місцевій книгарні товариства "Друкар" [120]. Також купувалися книги в Москві і Петрограді через посередництво завідувача Ніжинської центральної бібліотеки Л. С. Кулжинської [121].

Слід нагадати, що традиція придбання для бібліотеки книжкових колекцій учених постійно підтримувалася. Саме у 1918 році бібліотека придбала рукопис записок генерала Манштейна, який відноситься до XVIII століття [122]. У 1919 році до книгозбірні надійшло цінне книжкове зібрання бібліофілів Миколи Матвійовича та Івана Миколайовича Михайловських, що були подаровані бібліотеці викладачем Ніжинської класичної гімназії Іваном Миколайовичем Михайловським. У складі зібрання – унікальні видання кириличного та "громадянського друку" XVII–XVIII ст. [123], цінні твори від професора І. Г. Турцевича (про республіку Бодена (вид. XVI ст.), історії римського права в середні віки Савинї (в оригіналі), твори Грегора

про англійських політичних мислителів і мн. ін.), твори Крашевського від І. М. Михайловського [124], видання Милюкова "Історія 2-й російської революції" [125], книги релігійного змісту від колишнього за новчителя гімназії, професора церковної історії Й. В. Боркова [126]. До фонду книгозбірні надходять і нові періодичні видання: "Правда", "Известия", "Беднота", "Червоне слово" та інші [127].

Хотілося б звернути увагу на те, що в роки військової інтервенції і громадянської війни широкому розмаху агітаційної літератури сприяло те, що для її поширення були використані агітпункти й агітпоїзди і пароплави, які розвозили її по всій країні й по окопах фронтів. Потяг "імені В. І. Леніна" розгорнув роботу в Україні. Тут була своя друкарня і час від часу видавалася газета "Известия". Був кінематограф, величезна кількість літератури для роздачі населенню. Потяг постачав місцевим організаціям спеціальну й суспільно-політичну літературу. Також був магазин для роздрібного продажу комуністичної і соціалістичної літератури. Література з магазину продавалася всім охочим, зі складу вона відпускатися організаціям [128, с. 128]. Бібліотека також отримувала книги для книгозбірні з цього потягу. Архівні документи свідчать, що конференція затвердила рахунок на суму 418 крб 20 коп за закупівлю книжок із книгарні потягу імені Леніна [129].

1918–1919 н. р. значно погіршилося становище інституту та бібліотеки через політичні і військові обставини, брак фінансування, невпевненість у завтрашньому дні. 7 грудня 1919 року в інститут прибули квартир'єри Штабу XII Армії і, подивившись будівлю інституту і квартири службовців, заявили, що вони вибирають садибу закладу для розміщення в ньому Штабу Армії і що з цієї метою всі казенні меблі будуть реквізовані. Усі столи, стільці і диван; що стоється картин, які висіли в студентській читальні, а на інших трьох стінах картини, повинні бути залишені, причому вони сказали, що формальна передача чи здача всього казенного майна відбудеться потім. Вимоги квартир'єрів були виконані: усі меблі були винесені з бібліотеки; картини з однієї стіни були винесені в бібліотеку; на трьох інших були залишені [130].

Уже в грудні 1919 року професори та викладачі допускалися в інститутську бібліотеку за особливими, постійною або тимчасовою, перепустками, що видавалися Штабом XII Армії [131]. А як непряме розграбування можна назвати наступні дії військових, які зафіксовані у протоколах конференції: 27 (14) грудня завідувачем господарством Штабу Армії т. Ярошем були зрізані у фундаментальній бібліотеці всі блоки з абажурами, всі розетки. Викручені всі наявні там лампочки, а також була знята частково проводка; усього знято

8 блоків, 21 розетка, 29 лампочок, із них 2 по 100 св., 11 по 50 св., залишилося 16 лампочок менших сил, не рахуючи читальної студентської кімнати, де проводка й арматура залишилися тоді недоторканими, і по всій арматурі були лампочки по 50 свічок. Так само в темній кімнаті перед бібліотекою [...] і т. д. [132].

17 березня 1919 року комісар народної освіти міста Ніжина відношенням за № 1630 просить про відведення для центральної бібліотеки, архіву та музею графських кімнат і теперішньої квартири директора інституту. Звісно, правління не знаходить можливості погодитися на це, оскільки вже було заплановано зазначені приміщення віддати бібліотеці інституту та гімназії, тому що ці бібліотеки настільки переповнені книгами, що в приміщеннях їх, особливо в бібліотеці гімназії, немає більш вільних місць, і вони, безумовно, потребують розширення приміщення. У квартирі Почесного Попечителя передбачалося помістити не тільки книжкові шафи, але і студентську читальню [133]. Але ремонт графської квартири вимагав серйозних робіт. На засідання правління був запрошений технік Федорина, який порадив укріпити підпільні балки, щоб згодом можна було встановити бібліотечні шафи [134]. І після ремонту в графській квартирі від пожежі в минулому році конференція ухвалила рішення про переміщення у квартиру двох студентських бібліотек, української бібліотеки, для якої вже відпущений кредит в 7 000 крб, та читального залу [135].

Архівні документи свідчать, що в приміщенні фундаментальної бібліотеки 1920 року був розміщений інвентар інституту і на якийсь час в бібліотеку був обмежений допуск учнів основного відділення "з огляду на те, що багато хто з них по своїй молодості можуть легко важко поводитися з книгами та іншими цінними предметами, що зберігаються в бібліотеці" [136].

У силу історичних обставин, що склалися, – революції, громадянської війни, зміни суспільно-політичної формації – відбуваються іноді досить різні історії. Цікавим здається той факт, що в цей час до конференції інституту звертається якийсь генерал-майор Михайло Федорович Вакулин про надання йому якогось місця в бібліотеці або канцелярії, хоча б із найменшим окладом, що дасть йому можливість зберігати в одному з приміщень інституту його старовинну бібліотеку, залишки архіву і залишки зборів акварелей, гравюр і картин. Він закінчив історико-філологічний факультет і електротехнічний факультет в Парижі, прослужив 22 роки в кавалерії, поранений і контужений 9 разів під час китайської, японської кампанії, працював у мирний час в історичній комісії 1812 року і з польської історії епохи Костянтина Павловича завідував складанням полкових музеїв у Київському

військовому окрузі. Володів французькою, німецькою, польською і румунською. Але, на жаль, за відсутності посади конференція відмовила у проханні людині, що володіла настільки широкими знаннями й науково-практичним досвідом [137]. У приміщенні інститутської бібліотеки знайдена в порожньому ящику, залишена невідомо ким, нікельована зовні й позолочена всередині посудина, що мала форму чаші, з датою "1813 року". Ця посудина потім була передана у Гоголівський музей, але подальша її доля невідома [138].

Як свідчать протоколи засідання правління та конференції інституту, навчальний заклад у 1918–1919 рр. продовжував перебувати у тяжкому становищі: не було чим опалювати приміщення (не вистачало дров); його постійно займали військові підрозділи; не виплачувалася заробітна платня, не було коштів на утримання студентів, на ремонт тощо. Документи свідчать про холод, голод, нестачу кадрів. Але жодного разу не пролунали слова про можливість закриття бібліотеки.

А тим часом сімейно-побутові умови викладачів часто сягали критичного стану, найбільш тяжко було навчально-допоміжному та адміністративно-господарчому складу службовців, до якого належали й бібліотекарі. Доведені голодом, злиднями й безвихідністю становища, у квітні 1919 року до конференції звертаються молодші службовці інституту з проханням видати хоча б в одноразову матеріальну підтримку, видавши різницю окладів за ставками, надісланих для керівництва Правлінню інституту комісаром праці. Слід нагадати, що оклади були збільшені в 1918 році від 120 до 400 крб, але все здорожчало, коли 1 фунт чорного хліба коштував не менше 4 крб 50 коп. "...сподіваємося, що кожен з членів Правління знає, що в місяць за 120 руб. в даний час не можна прогодувати хорошої собаки" [139]. Конференція доручила професору В. Г. Ляскоронському, який вирушав до Києва, підтримати особистими клопотаннями в міністерстві і знайти кошти для полегшення, хоча б тимчасово, скрутного матеріального становища, в якому знаходилися молодші службовці інституту [140]. На щастя, якісь невеликі гроші знайшли з господарської суми.

Становище інституту та його бібліотеки і надалі залишалось складним. У 1920 році Історико-філологічний інститут завершив своє існування. Починалася нова сторінка історії Ніжинської вищої школи та її бібліотеки.

Література

1. ВДАЧОН (Відділ держ. архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2097. Арк. 55 зв.

2. Ковалевський І. Ніжин і його Комітет в дні революції. *Известия Нежинского общественного комитета*. 1917. № 1. С. 2–3.
3. Моціяка П. П. Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2011. 310 с.
4. Острянюк А. Ніжинська історична школа: доба розквіту (20-і – початок 30-х р.р. ХХ ст.). *Сіверянський літопис*. 2000. № 5. С. 31–38.
5. Устав Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Киев, 1877. Т. 1. С. 21–31.
6. Моціяка П. П. Ніжинський історико-філологічний інститут... С. 10.
7. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя; Аспект-Поліграф, 2005. 420 с.
8. Там само. С. 188.
9. Там само. С. 187.
10. Устав Историко-филологического института... С. 29.
11. Добиаш А. В. Заметка об основной библиотеке Историко-филологического института князя Безбородко, составленная по случаю реорганизации библиотеки. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин, 1895. Т. 15. С. 1–39.
12. Там само. С. 5.
13. Литвиненко Л. Наша бібліотека. *Рідна школа*. 2000. № 8. С. 50–53.
14. Добиаш А. В. Заметка об основной библиотеке... С. 19.
15. Там само. С. 21.
16. Там само. С. 20.
17. Там само. С. 9.
18. Там само. С. 14.
19. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа... С. 194.
20. Добиаш А. В. Заметка об основной библиотеке... С. 6.
21. Там само. С. 13.
22. Пухтинський В. Історія Ніжинського інституту. *Ніжинські вісті*. 1942. № 20. С. 2.
23. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2167. Арк. 7.
24. Моціяка П. П. Людина зі зброєю в храмі науки: хроніка протистояння (історико-філологічний інститут князя Безбородька в 1917–1920 рр.). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2009. Вип. 48. С. 112–125.
25. Там само. С. 124.
26. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2081. Арк. 15, 15 зв.
27. Там само. Арк. 5.
28. Там само. Арк. 8.
29. Там само. Арк. 10, 10 зв.
30. Березюк Н. М., Левченко І. Г., Чигринова Р. П. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805–2005). Харьков: Тимченко А. Н., 2006. 390 с.
31. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2105. Арк. 2, 2 зв.
32. Гранатович Л. В. Викладачі Ніжинської вищої школи: біобібліогр. покажч. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Ніжин, 2001. Ч. 1. 1820–1920. 244 с.

33. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2168. Арк. 58 зв.
34. Там само. Арк. 9 зв.
35. Там само. Арк. 14.
36. Там само. Арк. 20 зв.
37. Там само. Арк. 43, 43 зв.
38. Там само. Арк. 74 зв.
39. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2105. Арк. 7, 7 зв.
40. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2167. Арк. 7.
41. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2281. Арк. 1, 1зв.
42. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 зв.
43. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 54.
44. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2168. Арк. 35.
45. Там само. Арк. 55 зв.
46. Там само. Арк. 4.
47. Там само. Арк. 24.
48. Там само. Арк. 13 зв.
49. Там само. Арк. 74 зв.
50. Там само. Арк. 48.
51. Там само. Арк. 65, 65 зв.
52. Там само. Арк. 79.
53. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2264. Арк. 37.
54. Там само. Арк. 122 зв.
55. Там само. Арк. 128 зв., 129.
56. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 36 зв.
57. ВДАЧОН. Ф. 1105. Спр. 2264. Арк. 198 зв.
58. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 12, 12 зв.
59. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2281. Арк. 1, 1 зв.
60. Там само. Арк. 4.
61. Острянюк А. "Щоденник" професора Бережкова. *Сіверянський літопис*. 1997. № 5. С. 133–139.
62. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2358. Арк. 10, 10 зв.
63. Самойленко С. Г. Книжкове зібрання професора історії М. М. Бережкова в бібліотеці Ніжинського педагогічного інституту. *Історія та культура Лівобережжя України: матеріали міжнародної конференції* (травень, 1996). Київ; Ніжин, 1997. С. 129–138.
64. Острянюк А. М., Бережков М. М. (1850–1932): біографічний нарис. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2007. Вип. 3 (6). С. 83–94.
65. Чернігівщина: енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: УРЕ. 1990. 1005 с.
66. Шипко Л. В. Наукова та освітня діяльність Михайла Бережкова: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 16 с.
67. Острянюк А. "Щоденник"... С. 133.
68. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXIII. Од. зб. 51. Арк. 26 зв. Бережков М. Н. Дневник. XXXVI-я [тетрадь]. 1922–1923 гг.
69. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 58. Арк. 4. Бережков М. Н. Дневник. XLIII-я [тетрадь]. 1928 г.

70. Там само. Арк. 26 зв.
71. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2358. Арк. 8, 8 зв.
72. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 43. Арк. 10. Бережков М. Н. Дневник. XXX-я [тетрадь]. 1917 г.
73. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 44. Арк. 5, 5зв. Бережков М. Н. Дневник. XXXI-я [тетрадь]. 1918 г.
74. Там само. Арк. 9 зв.
75. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 45. Арк. 21, 22. Бережков М. Н. 1-е доповнення к дневнику. XXXI-я [тетрадь]. 1918 г.
76. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 46. Арк. 3 зв. Бережков М. Н. Дневник. XXII-я [тетрадь]. 1919 г.
77. Там само. Арк. 17.
78. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 49. Арк. 11, 12. Бережков М. Н. Дневник. XXXIV-я [тетрадь]. 1921 г.
79. Там само. Арк. 26.
80. Там само. Арк. 45.
81. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 50. Арк. 10 зв. Бережков М. Н. Дневник. XXXV-я [тетрадь]. 1922 г.
82. Там само. Арк. 12 зв.
83. Там само. Арк. 18 зв.
84. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 51. Арк. 3 зв. Бережков М. Н. Дневник. XXXVI-я [тетрадь]. 1922–1923 гг.
85. Там само. Арк. 10 зв.
86. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 44. Арк. 8, 8 зв. Бережков М. Н. Дневник. XXXI-я [тетрадь]. 1918 г.
87. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 52. Арк. 1 зв. Бережков М. Н. Дневник. XXXVII-я [тетрадь]. 1922–1923 гг.
88. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 49. Арк. 13. Бережков М. Н. Дневник. XXXIV-я [тетрадь]. 1921 г.
89. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 51. Арк. 11. Бережков М. Н. Дневник. XXXVI-я [тетрадь]. 1922–1923 г.г.
90. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 52. Арк. 9. Бережков М. Н. Дневник. XXXVII-я [тетрадь]. 1922–1923 гг.
91. Там само. Арк. 6 зв.
92. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 53. Арк. 26, 26 зв. Бережков М. Н. Дневник. XXXVIII-я [тетрадь]. 1923 г.
93. Там само. Арк. 27.
94. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 54. Арк. 4 зв, 5. Бережков М. Н. Дневник. XXXIX-я [тетрадь]. 1924 г.
95. Там само. Арк. 22 зв.
96. Там само. Арк. 10, 11.
97. Там само. Арк. 18.
98. Там само. Арк. 20 зв.
99. Там само. Арк. 34.
100. Інститут рукопису НБУВ. Ф. XXIII. Од. зб. 55. Арк. 10 зв. Бережков М. Н. Дневник. XL-я [тетрадь]. 1925 г.

101. Інститут рукопису НБУВ. Ф. ХХІІІ. Од. зб. 55. Арк. 17. Березжков М. Н. Дневник. ХІ-я [тетрадь]. 1925 г.
102. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2358. Арк. 36.
103. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 130. Арк. 6 зв.
104. Там само. Арк. 9.
105. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 22 зв.
106. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 130. Арк. 9.
107. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 25 зв.
108. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 130. Арк. 39, 39 зв.
109. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 59.
110. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 17, 17 зв.
111. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 656. Арк. 12, 12 зв.
112. Історія бібліотечного дела в СРСР: документи і матеріали. 1918–1920. Москва: Книга, 1975. 277 с.
113. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2264. Арк. 129.
114. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 38, 39.
115. Там само. Арк. 50.
116. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 39.
117. Рогова П. Забезпечення інформаційних потреб вчителів: тенденції розвитку освітянських бібліотек. *Директор школи*. 2003. № 4. С. 59–66.
118. Страшко Є. Гоголівський інститут у 20–30-х роках. *Сіверянський літопис*. 2000. № 5. С. 24–27.
119. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 54 зв.
120. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 68.
121. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 63 зв.
122. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2264. Арк. 12.
123. Книжкове зібрання М. М. та І. М. Михайловських з колекції бібліотеки імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: каталог. Ніжин, 2015. 82 с.
124. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 58, 58 зв.
125. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 10 зв.
126. Там само. Арк. 70 зв., 71.
127. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 656. Арк. 11.
128. Культурне будівництво в Українській РСР 1917–1927: зб. док. та матеріалів. Київ: Наукова думка, 1979. 667 с.
129. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 88 зв.
130. Там само. Арк. 112 зв.
131. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 77.
132. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 116 зв.
133. Там само. Арк. 33, 33 зв.
134. Там само. Арк. 53 зв.
135. Там само. Арк. 47 зв.
136. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 50 зв., 51.
137. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 33, 33 зв.
138. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 103 зв.
139. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 28, 28 зв.
140. Там само. Арк. 29.

References

1. VDACHON (Viddil derzh. arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni). F. 1105. Op. 1. Spr. 2097. Ark. 55 zv.
2. Kovalevskiy I. Nizhyn i yoho Komitet v dni revoliutsii. Yzvestyia Nezhynskoho obshchestvennogo komyteta. 1917. № 1. S. 2–3.
3. Motsiaka P. P. Nizhynskiy istoryko-filolohichnyi instytut kniazia Bezborodka u portretakh yoho dyrektoriv. Nizhyn: PP Lysenko M. M., 2011. 310 s.
4. Ostrianko A. Nizhynska istorychna shkola: doba rozkvitu (20-i – pochatok 30-kh r.r. KhKh st.). Siverianskyi litopys. 2000. № 5. S. 31–38.
5. Ustav Ystoryko-fylolohycheskoho ynstytuta kniazia Bezborodko v Nezhyne. Yzvestyia Ystoryko-fylolohycheskoho ynstytuta kniazia Bezborodko v Nezhyne. Kyev, 1877. T. 1. S. 21–31.
6. Motsiaka P. P. Nizhynskiy istoryko-filolohichnyi instytut... . S. 10.
7. Samoilenko H. V., Samoilenko O. H. Nizhynska vyshcha shkola: storiky istorii. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia; Aspekt-Polihraf, 2005. 420 s.
8. Tam samo. C. 188.
9. Tam samo. S. 187.
10. Ustav Ystoryko-fylolohycheskoho ynstytuta... . S. 29.
11. Dobyash A. V. Zametka ob osnovnoi byblyoteke Ystoryko-fylolohycheskoho ynstytuta kniazia Bezborodko, sostavlennaia po sluchaiu reorhanyzatsyy byblyoteky. Yzvestyia Ystoryko-fylolohycheskoho ynstytuta kniazia Bezborodko v Nezhyne. Nezhyne. 1895. T. 15. S. 1–39.
12. Tam samo. S. 5.
13. Lytvynenko L. Nasha biblioteka. Ridna shkola. 2000. № 8. S. 50–53.
14. Dobyash A. V. Zametka ob osnovnoi byblyoteke... . S. 19.
15. Tam samo. S. 21.
16. Tam samo. S. 20.
17. Tam samo. S. 9.
18. Tam samo. S. 14.
19. Samoilenko H. V., Samoilenko O. H. Nizhynska vyshcha shkola... . S. 194.
20. Dobyash A. V. Zametka ob osnovnoi byblyoteke... . S. 6.
21. Tam samo. S. 13.
22. Pukhtynskiy V. Istoriiia Nizhynskoho instytutu. Nizhynski visti. 1942. № 20. S. 2.
23. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2167. Ark. 7.
24. Motsiaka P. P. Liudyna zi zbroieiu v khrami nauky: khronika protystoiannia (istoryko-filolohichnyi instytut kniazia Bezborodka v 1917–1920 rr.). Literatura ta kultura Polissia. Nizhyn, 2009. Vyp. 48. S. 112–125.
25. Tam samo. S. 124 .
26. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2081. Ark. 15, 15 zv.
27. Tam samo. Ark. 5.
28. Tam samo. Ark. 8.
29. Tam samo. Ark. 10, 10 zv.
30. Bereziuk N. M., Levchenko Y. H., Chyhrynova R. P. Byblyoteka Kharkovskoho natsyonalnogo unyversyteta ymeny V. N. Karazyna za 200 let (1805–2005). Kharkov: Tymchenko A. N., 2006. 390 s.

31. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2105. Ark. 2, 2 zv.
32. Hranatovych L. V. Vykkladachi Nizhynskoi vyshchoi shkoly: biobibliohr. pokazhch. Vyd. 2-he, vypr. i dopovn. Nizhyn, 2001. Ch. 1. 1820–1920. 244 s.
33. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2168. Ark. 58 zv.
34. Tam samo. Ark. 9 zv.
35. Tam samo. Ark. 14.
36. Tam samo. Ark. 20 zv.
37. Tam samo. Ark. 43, 43 zv.
38. Tam samo. Ark. 74 zv.
39. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2105. Ark. 7, 7 zv.
40. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2167. Ark. 7.
41. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2281. Ark. 1, 1zv.
42. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 1. Ark. 1 zv.
43. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2345. Ark. 54.
44. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2168. Ark. 35.
45. Tam samo. Ark. 55 zv.
46. Tam samo. Ark. 4.
47. Tam samo. Ark. 24.
48. Tam samo. Ark. 13 zv.
49. Tam samo. Ark. 74 zv.
50. Tam samo. Ark. 48.
51. Tam samo. Ark. 65, 65 zv.
52. Tam samo. Ark. 79.
53. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2264. Ark. 37.
54. Tam samo. Ark. 122 zv.
55. Tam samo. Ark. 128 zv., 129.
56. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2344. Ark. 36 zv.
57. VDACHON. F. 1105. Spr. 2264. Ark. 198 zv.
58. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2344. Ark. 12, 12 zv.
59. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2281. Ark. 1, 1 zv.
60. Tam samo. Ark. 4.
61. Ostrianko A. "Shchodennyk" profesora Berezhkova. Siverianskyi litopys. 1997. № 5. S. 133–139.
62. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2358. Ark. 10, 10 zv.
63. Samoilenko S. H. Kryzhkove zibrannia profesora istorii M. M. Berezhkova v bibliotetsi Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu. Istoria ta kultura Livoberezhzhia Ukrainy: materialy mizhnarodnoi konferentsii (traven, 1996). Kyiv; Nizhyn, 1997. S. 129–138.
64. Ostrianko A. M., Berezhkov M. M. (1850–1932): Biohrafichniy narys. Nizhynska starovyna. Nizhyn, 2007. Vyp. 3 (6). S. 83–94.
65. Chernihivshchyna: entsyklopedychnyi dovidnyk / za red. A. V. Kudrytskoho. Kyiv: URE. 1990. 1005 s.
66. Shypko L. V. Naukova ta osvithnia diialnist Mykhaila Berezhkova: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 / KNU im. T. Shevchenka. Kyiv, 2007. 16 s.
67. Ostrianko A. "Shchodennyk"... S. 133.

68. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. F. KhKhIII. Od. zb. 51. Ark. 26 zv. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhVI-ya [tetrad]. 1922–1923 h.h.
69. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 58. Ark. 4. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhLIII-ya [tetrad]. 1928 h.
70. am samo. Ark. 26 zv.
71. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2358. Ark. 8, 8 zv.
72. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 43. Ark. 10. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKh-ya [tetrad]. 1917 h.
73. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 44. Ark. 5, 5zv. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhI-ya [tetrad]. 1918 h.
74. Tam samo. Ark. 9 zv.
75. Berezhkov M. N. 1-e dopolnenye k dnevnyku. KhKhKhI-ya [tetrad]. 1918 h. // Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 45. Ark. 21, 22.
76. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 46. Ark. 3 zv. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhII-ya [tetrad]. 1919 h.
77. Tam samo. Ark. 17.
78. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 49. Ark. 11, 12. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhIV-ya [tetrad]. 1921 h.
79. Tam samo. Ark. 26.
80. Tam samo. Ark. 45.
81. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 50. Ark. 10 zv. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhV-ya [tetrad]. 1922 h.
82. Tam samo. Ark. 12 zv.
83. Tam samo. Ark. 18 zv.
84. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 51. Ark. 3 zv. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhVI-ya [tetrad]. 1922–1923 hh.
85. Tam samo. Ark. 10 zv.
86. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 44. Ark. 8, 8 zv. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhI-ya [tetrad]. 1918 h.
87. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 52. Ark. 1 zv. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhVII-ya [tetrad]. 1922–1923 h.h.
88. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 49. Ark. 13. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhIV-ya [tetrad]. 1921 h.
89. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 51. Ark. 11. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhVI-ya [tetrad]. 1922–1923h.h.
90. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 52. Ark. 9. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhVII-ya [tetrad]. 1922–1923 h.h.
91. Tam samo. Ark. 6 zv.
92. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 53. Ark. 26, 26 zv. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhVIII-ya [tetrad]. 1923 h.
93. Tam samo. Ark. 27.
94. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 54. Ark. 4 zv, 5. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhKhKhIKh-ya [tetrad]. 1924 h.
95. Tam samo. Ark. 22 zv.
96. Tam samo. Ark. 10, 11.

97. Tam samo. Ark. 18.
98. Tam samo. Ark. 20 zv.
99. Tam samo. Ark. 34.
100. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 55. Ark. 10 zv.
- Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhL-ya [tetrad]. 1925 h.
101. Instytut rukopysu NBUV. F. KhKhIII. Od. zb. 55. Ark. 17. Berezhkov M. N. Dnevnyk. KhL-ya [tetrad]. 1925 h.
102. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2358. Ark. 36.
103. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 130. Ark. 6 zv.
104. Tam samo. Ark. 9.
105. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 3. Ark. 22 zv.
106. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 130. Ark. 9.
107. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 3. Ark. 25 zv.
108. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 130. Ark. 39, 39 zv.
109. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2345. Ark. 59.
110. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 3. Ark. 17, 17 zv.
111. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 656. Ark. 12, 12 zv.
112. Ystoryia bybliotechnoho dela v SSSR: dokumenty y materiyaly. 1918–1920. Moskva : Knyha, 1975. 277 s.
113. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2264. Ark. 129.
114. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2344. Ark. 38, 39.
115. Tam samo. Ark. 50.
116. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 4. Ark. 39.
117. Rohova P. Zabezpechennia informatsiinykh potreb vchyteliv: tendentsii rozvytku osvitianskykh bibliotek. Dyrektor shkoly. 2003. № 4. S. 59–66.
118. Strashko Ye. Hoholivskiy instytut u 20–30-kh rokakh. Siverianskyi litopys. 2000. №5. S. 24–27.
119. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2344. Ark. 54 zv.
120. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2345. Ark. 68.
121. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 4. Ark. 63 zv.
122. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2264. Ark. 12.
123. Knyzhkove zibrannia M. M. ta I. M. Mykhailovskyykh z kolektsii biblioteky imeni akademika M. O. Lavrovskoho Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia : kataloh. Nizhyn, 2015. 82 s.
124. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2344. Ark. 58, 58 zv.
125. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2345. Ark. 10 zv.
126. Tam samo. Ark. 70 zv., 71.
127. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 656. Ark. 11.
128. Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR 1917–1927 : zb. dok. ta materialiv. Kyiv : Naukova dumka, 1979. 667 s.
129. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2345. Ark. 88 zv.
130. Tam samo. Ark. 112 zv.
131. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2344. Ark. 77.
132. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2345. Ark. 116 zv.
133. Tam samo. Ark. 33, 33 zv.
134. Tam samo. Ark. 53 zv.

135. Tam samo. Ark. 47 zv.
136. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 4. Ark. 50 zv., 51.
137. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2344. Ark. 33, 33 zv.
138. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2345. Ark. 103 zv.
139. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 2344. Ark. 28, 28 zv.
140. Tam samo. Ark. 29.

Г. С. Осипова

заведуюча отдела обслуговування і зберігання фондів бібліотеки Нежинського державного університету імені Ніколая Гоголя

Страницы истории библиотеки Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя: годы революции (1917–1920 гг.)

В статье на основе обширной документальной базы отражена история становления и развития библиотеки первого на территории Украины высшего педагогического учебного заведения Историко-филологического института князя А. Безбородко в годы революции 1917–1920 гг. Раскрывается деятельность библиотеки и ее место в контексте истории Нежинской высшей школы и библиотечного дела в Украине.

Ключевые слова: *Историко-филологический институт, библиотека, Нежин, революция, история библиотечного дела, Михаил Бережков.*

H. S. Osipova

the Head of the Customer Service and Repository Department of the Nizhyn Gogol State University

The history pages of the Nizhyn Gogol state university: the years of revolution (1917–1920)

On the basis of a considerable number of documents, the history of the library of the first on the territory of Ukraine higher pedagogical educational establishment, History and Philology Institute by the count O. Besborodko, in the years of revolution 1917–1920 is highlighted in the article. The activities of the library and its place in the history of the Nizhyn School of Higher Learning and Library Science in Ukraine are revealed.

Key words: *History and Philology Institute, library, Nizhyn, revolution, Library Science History, Mykhailo Berezhkov.*